NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

09.00.00-FALSAFA
journal.namdu.uz
PHILOSOPHICAL

QORAQALPOQ XALQI BADIIY MEROSI HAMDA UNING YOSHLAR TAFAKKURI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETISHINING AMAL QILISH TENDENTSIYALARI

S.K. Ernazarova
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
E-mail: sapuraernazarova3gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada qoraqalpoq xalqi badiiy adabiyotining bugungi taraqqiyot darajasini belgilaydigan qator omillar tahlil qilindi. Qoraqalpoq klassik adabiyoti vakillarining ijodida mehnatkash xalq orzu-istaklari, dardlari, hayot darajasi ochib berildi. Shuningdek, yoshlar tafakkuri shakllanishi va rivojlanishiga mutafakkir shoirlarning chuqur falsafiy fikrlar va ilmiy qarashlari tahlil qilindi.*

Kalit so'zlar: *Qoraqalpoq xalqi, badiiy meros, og'zaki ijod, din, Berdaq, Ajiniyoz, vatanparvarlik, mardlik, insonparvarlik, axloq.*

ТЕНДЕНЦИИ РЕАЛИЗАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НАСЛЕДИЯ КАРАКАЛПАКСКОГО НАРОДА И ЕГО ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: *В статье был проанализирован ряд факторов, определяющих современный уровень развития художественной литературы каракалпакского народа. В произведениях творческих деятелей каракалпакской классической литературы раскрывались чаяния, заботы и жизненный уровень трудящегося населения. Также были тщательно изучены глубокие философские мысли и научные взгляды поэтов-мыслителей на формирование и развитие мышления молодежи.*

Ключевые слова: *Каракалпакский народ, художественное наследие, фольклор, религия, Бердах, Ажинияз, патриотизм, мужество, гуманизм, мораль.*

TRENDS IN THE REALIZATION OF THE ARTISTIC HERITAGE OF THE KARAKALPAK POPULATION AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF YOUTH THINKING

Abstract: *The article analyzed several factors that determine the current level of development of Karakalpak literature. In the works of creative figures of Karakalpak classical literature, the aspirations, concerns, and living standards of the working population were revealed. The profound philosophical thoughts and scholarly views of thinker-poets on the formation and development of young people's thinking were also thoroughly studied.*

Keywords: *Karakalpak people, artistic heritage, folklore, religion, Berdakh, Ajiniyaz, patriotism, courage, humanism, morality.*

KIRISH.

Qoraqalpoq xalqining badiiy merosi yoshlar tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishda eng muhim ma'naviy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Bu meros yosh avlodda vatanparvarlik, mardlik, insonparvarlik va yuksak axloq tuyg'ularini uyg'otishda beqiyos kuchga ega.

Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodiyotida inson-tabiat, inson-jamiyat munosabatlarining barcha qir-sirlari, ilm-fan, texnika taraqqiyotini belgilab bergan gipotezalar, xayol-orzulari, jamiyatda qabul qilingan axloqiy talablari yorqin aks ettirilgan. Maqol-matallar, xalq qo'shiqlari, ertaklar, tez aytishlar, dostonlar, qahramonlik dostonlari, aytishmoq, jumboqlar, termalar ajdoddan-avlodga o'tib kelgan. Har bir kelgusi avlod uning mazmuni na, turlariga o'z hissasini qo'shib, boyitib borgan. Shuning uchun ham biz xalq og'zaki ijodiyoti har bir xalqning mentalitetini, qadriyatlarini aks ettiradigan manba deb bilamiz.

Har bir xalqning badiiy merosi avvalo o'z milliy ildizlariga yani tili, urf-odat va an'analariga ega bo'ladi. Lekin u yuksalgani sari butun insoniyat uchun qadrli bo'lgan ezgulik, sevgi, adolat kabi mavzularni ifodalaydi.

Qoraqalpoq xalqi badiiy adabiyotining bugungi taraqqiyot darajasini belgilaydigan qator omillar mavjuddir. Bu omillardan biri qoraqalpoq xalqining adabiy merosidir. Ma'lumki, qoraqalpoq klassik adabiyoti vakillarining ijodida mehnatkash xalq orzu-istaklari, dardlari, hayot darajasi aks etdi.

XIX asrda dongi chiqqan shoir, yozuvchilari shu xildagi xalq ijodidan bahramand bo‘lganlar va ular traditsiyalari asosida ijodga birinchi qadam qo‘yganlar. Qoraqalpoq xalqi klassik adabiyotining vakillari Jiyen jirov, Kunxo‘ja, Berdaq va Ajiniyoz ijodining bir qirrasi bilan o‘tmish yozma adabiyoti traditsiyalari zamirida tursa, ikkinchi bir qirrasi bilan xalq og‘zaki ijodi an’analari zaminida turdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Taniqli rus yozuvchisi M.Gorkiy o‘z maqolalarining birida shunday deydi: «xalq faqatgina barcha moddiy boyliklarni yaratuvchi kuch bo‘lib qolmasdan, u – ma’naviy boyliklarning yagona va tuganmas manbai, vaqt bo‘yicha ham birinchi, ijodining go‘zalligi va donoligi bo‘yicha – faylasuf va shoir, barcha buyuk poemalarni, erning barcha tragediyalarini va ularning eng buyugi – butun dunyo madaniyati tarixini yaratgan ham o‘sha» [2, 48].

Qoraqalpoq xalqining buyuk shoiri Berdaq baxshi va shoir jo‘da ko‘p dostonlarni yod bilganlar va ularni katta to‘y-yig‘inlarda ijro qilganlar. Bu dostonlarning aksariyati qahramonlik, odamiylik ruhida yaratilgan bo‘lib, xalq ommasini vatanparvarlik, insonparvarlik, gumanistik ruhda tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

Halq qo‘shiqlar, ertaklar, maqol-matallar, «Qirq qiz», «Qo‘blan», «Alpomish» kabi xalq dostonlari – bularning aksariyati asosan xalqning donoligini, istak orzularini ko‘rsatadigan xalq ijodining boy xazinasi. «Masalan, Berdaq o‘zining eng yaxshi poemalari: «Ahmoq podsho», «Aydos biy», «Shajara» va boshqalarini fol’klordan foydalanib yaratganlar» [1, 10].

Qoraqalpoq xalq dostoni «Qirq qiz» da qizlarning nafaqat go‘zal va oqila, balki yurt himoyasiga tayyor mard qahramonlar bo‘la olishini ko‘rsatadi. U yoshlarda milliy g‘urur va jasoratni shakllantiradi. Qoraqalpoq xalqi or-nomus tushunchasini juda yuksak baholaydi. Odamgarchilikning asosiy xususiyatlaridan biri – oriyatiga dog‘ tushirmaslik. Berdaq hech vaqt og‘ir turmush azobiga, qayg‘usiga berilib, mung‘aymaydi. «Shayır oylan hár sóz ushın, sárdar bolǵıl mártler ushın» (Shoir o‘yla har so‘z uchun, sardor bo‘lgil mardlar uchun), deb eli uchun joni fido mard yigitlarning ko‘p bo‘lishini orzu qiladi va buni yoshlarga maslahat beradi.

Shoirning «Aydos baba» dostonida ham mardlikni, va’daga vafodorlikni, to‘g‘ri so‘zli bo‘lishni qo‘llab, «Márt bolǵan wádede turar, Sózin buzǵandı ant urar» (Mard bo‘lgan va’dada turar, so‘zini buzganni ont urar), deya yaxshilarning o‘z so‘zida turishini, va’da bersa bajarishini, shundagina obro‘ga ega bo‘lishini ko‘rsatib, mardlikka chaqirganini ko‘ramiz» [3, 116].

Shoir asarlarida botirlarni xalqimizning og‘zaki ijodiyotidagi dostonlarda kuylagan mardlarga taqabbil ta’riflangan «Góruǵlı bektey er edi, Qatarda qosa nar edi, Tolı jurtqa dárkar edi» (Go‘ro‘g‘li bekdek er edi, qatorda qo‘sha nor edi, to‘la yurtga darkor edi), deb ko‘rsatib o‘tadi» [3, 126].

Maqol va matallar ajdodlarning ko‘p yillik hayotiy tajribasini qisqa va lo‘nda shaklda yetkazadi. Ular yoshlarning nutqini boyitadi va tezkor qaror qabul qilishda mantiqiy asos bo‘ladi.

Berdaq xalq orasida sevimli qo‘shiqlaridek tarqab ketgan Jirenshe chechan meroslarini asl marjondek qadrlab o‘rgangan, o‘zlashtirgan. Berdaq uchun notiqlik, gapdonlik, gapga chechanlik yuksak fazilat bo‘lib, u «jaqsını pám áyle sóylegen sózden» (yaxshini fahmla so‘zlagan so‘zidan), aqlni shakllantirishda hayot donoliklarini katta ahamiyatga molik deb hisoblanadi.

Shoir odamning aqlliligini uning bilimliligi bilan bog‘lab, «Oylı jigit jaqsı bilimpaz keler, aytqan gáplerińe túsimpaz keler» (Uyli yigit yaxshi bilimpoz kelar, aytgan gaplaringa tushunuchan kelar), deb ta’kidlaydi. Shoir to‘g‘ri dialektik tafakkurning rolini tegishli darajada yuqori qo‘yadi. «Jaqsıraq» degan qo‘shig‘ida aql va o‘yning ahamiyatini «Tereń aqıl kerek sózin dizbege, tınıq qıyal kerek bárin sezbege» (Teran aql kerak so‘zini tizmaga, tiniq xayol kerak barchasini sezmaga), deb tasdiqlaydi. [4, 53].

Berdaq poeziyasi ilm-ma’rifat, insoniylik va go‘zallikni kuylaydi. Uning she’rlari yoshlarni ilm olishga va ichki dunyosini boyitishga undaydi.

Shunday qilib, Berdaqning falsafiy, ijtimoiy, siyosiy, axloqiy va estetik qarashlarina e’tibor qaratsak, XIX asrdagi qoraqalpoq badiiy adabiyotini ilmiy va ijtimoiy-falsafiy tafakkurning cho‘qqisi bo‘lgan uning ijodi katta ahamiyatga molik ekanligini ko‘rsatadi.

Xalqning dini, e’tiqodi bilan qarashlari uning tarixiga, ma’naviy, madaniy, siyosiy hayotiga katta ta’sir qiladigan omildir. Din tarixini bilmaguncha muayyan hududning, xalqlarning hayotini, turmushini, madaniy borlig‘ining sirlarini chuqur anglab etish mumkin emas. Ya’ni, milliy madaniyatning, uning mentaliteti bilan dunyoqarashini bilish uchun diniy e’tiqodlarini chuqur tadqiq qilish zarur.

Xalqimiz tarixida uning dunyoqarashi va madaniy mentaliteti shakllanishida islom dinining roli juda yuqori bo‘ldi. O‘tmishdagi qaysi shoirni olmaylik uning ijodida diniy qarashlar hukmronlik qildi. Bu ularning bilimdonligini ko‘rsatdi va xalqning ongiga mos kelib, uning uzoq saqlanib qolishiga asos bo‘ldi. Bu masalada Ajiniyoz etuk ilohiyotchi - oxun sifatida xizmat etdi. Masalan, u odamning paydo bo‘lishi haqida:

Qudrat kuchlidir, nima qilsa Subxon?

Ko‘kdan so‘ng yaratdi tuproqdan inson.

deb ko‘rsatadi.

Insonning insonga ibrati, tarbiyadagi ta’sirini uning o‘zi baholay olmaydi, balki boshqa inson baholaydi. Demak, qadriyat sifatidagi inson ta’sirida uning qadri, ahamiyati namoyon bo‘ladi, boshqa kishi esa ana shu bevosita ta’sir natijasida uning ahamiyatini baholaydi. Qadriga baho beradi [5, 707].

Ajiniyoz o‘z asarlarida inson qadr-qimmatini yuqori cho‘qqiga ko‘targan. Ajiniyozning she’rlarida chuqur falsafiy fikrlar va ilmiy qarashlar ustuvorlik qiladi.

Vatan tuyg‘usini xalqning an’analaridan, ruhiy xususiyatlaridan kelib chiqqan mentalitetiga bog‘liq bo‘lib, bunga Ajiniyoz shoir: «Har kim o‘z yurtida tengi tusda, Yigit qadri bo‘lmas eldan ayrilsa», - degan oqilona xulosa chiqaradi.

Qoraqalpoq xalqi nodonlikni qoralab, o‘z-o‘zini bilishni, egallashni, ma’noli bo‘lishni, mazmunli gapirishni asosiy muhim masala sifatida ko‘tarib, nasihat berib, «haddingdan oshma», «haddinga boq», deb o‘rgatib, o‘zingni bil, «ko‘rpanga qarab oyoq uzat» degan talablarni kundalikli tarbiyada foydalanib o‘tirgan. «Ayoz holingni bil, qumursqa yo‘lingni bil» degan shundan kelib chiqqan.

Ajiniyoz shoir ham manmanlikni qoralaydi. Uni fikricha manmanlik -odamni qadrsizlantiradi. U qadr-qimmatni unuttiradi va kulfatga olib kelishini quydagicha tushuntiradi:

«Qasqaldaqqa bir aǵarı may pitse,
Ǵarqıldasıp qonar kólin tanımas.
Patshanıń dáwleti qaytayın dese,
Kózine may pitip elin tanımas» [6, 52].
(«Qashqaldoqqa bir og‘ari yog‘ bitsa,
G‘arqillashib qo‘nar ko‘lin tanimas.
Podshoning davlati qaytay desa,
Ko‘ziga yog‘ bitib elin tanimas»).

TAHLIL VA NATIJALAR. Demak, yuqorida keltirilgan ta’riflardan kelib chiqib fikr yuritadigan bo‘lsak, «Alpomish» va «Qo‘blan» dostonlari yosh yigitlarni el-yurtga sodiqlik, do‘stlikka vafodorlik va adolat uchun kurashish ruhida tarbiyalaydi. Natijada yoshlar bu qahramonlardan o‘rnak olib, hayotdagi qiyinchiliklardan qo‘rqmaslikni va mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishni o‘rganadilar.

Qoraqalpoq xalq og‘zaki adabiyoti bilan o‘tmishdagi yozma yodgorliklaridan sug‘orilgan ilg‘or xalq an’analari va Sharq mutafakkirlarining tanlangan asarlaridan tasirlangan Ajiniyoz va Berdaqning asarlari nafaqat qoraqalpoq xalqi madaniyatida, balki butun Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatida muhim bo‘lib, yoshlarning falsafiy dunyosini boyitishga katta hissa qo‘shadi.

XULOSA

Qoraqalpoq badiiy merosi shunchaki o‘tmish yodgorligi emas. U bugungi kunda yoshlarni yot g‘oyalar va «ommaviy madaniyat»ning salbiy ta’siridan himoya qiluvchi kuchli ma’naviy qalqondir. Bu merosni o‘rganish orqali yoshlar mustaqil fikrlaydigan, o‘zining o‘tmish tarixini qadrlaydigan va kelajakka sog‘lom dunyoqarash bilan qaraydigan shaxslar bo‘lib etishadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Сағитов И.Т. Қарақалпақ халқының қаҳарманлық эпосы. Нөкис: 1986. - Б.10.
2. Горький М. О литературе. Москва, 1953. - Б.48.
3. Бердақ. Сайланды шығармалары. (Қайта басылым). –Нөкис. “Билим”, 2019. –Б. 116
4. Бердақ ҳаққында сөз. Нөкис. Қарақалпақстан. 1987. -Б. 53.
5. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. -Тошкент. “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2010. -Б. 707.
6. Әжинияз таңламалы шығармалары. -Нөкис. “Қарақалпақстан”, 1994. -Б. 52.